

Un paravent de laca occidental del segle XVIII conservat al Museu de les Arts Decoratives de Barcelona (1ª part)

Estudi iconogràfic i científic

Al Museu de les Arts Decoratives de Barcelona es troba un interessant paravent de laca bicromàtica vermella i negra amb tocs daurats, que data de la primera meitat del segle XVIII¹. Es compon de dotze fulles o panells² i, segons el nostre parer, constitueix un dels exemplars de laca occidental de més gran qualitat que es conserven a Espanya.

Text: Cristina Ordóñez Goded. Restauradora de mobiliari i historiadora de l'Art. Membre de l'Equip de restauració Arcatz

El revers del paravent, així com l'estil amb el qual es troben executats, difereixen entre ells.

A l'anvers es narren, sobre fons vermell, diferents episodis de Don Quixot de La Manxa, amb personatges vestits a la manera de l'època en què s'executa el paravent i disposats en ambients afrancesats. Això no obstant, també hi trobem tocs orientals, principalment pel que fa a determinats motius vegetals. De la seva banda, al revers es representa una història xinesa sobre fons negre, dins d'una estètica que prova d'imitar, en major grau que a la zona de l'anvers, la de l'Extrem Orient.

Cada fulla del paravent presenta rètols en castellà que identifiquen l'epi-

runda (1688-1767), virrei del Perú entre 1744 i 1759, i antecessor en el càrrec de Manuel d'Amat i de Junyent (1704-1782)³. Aquest últim manà construir a Barcelona el Palau de la Virreina. Un edifici que fou de titularitat pública a partir de 1944, per a l'ambientació museològica del qual, a l'estil dels fastuosos palaus dels virreis del segle XVIII, comprà el paravent, l'any 1954, l'historiador de l'art Joan Ainaud Lasarte⁴ a José Queipo de Llano, comte de Mayorga⁵, com a mostra del caràcter d'aquest tipus de palaus⁶. A banda d'aquest motiu, la coincidència que l'edifici havia pertangut al successor en el càrrec de virrei del Perú del presumiblement primer propietari del paravent, i la casualitat que s'hi representa l'episodi del Quixot de "la cabeza parlante" que es desenvolupa a Barcelona, constitueixen unes altres de les circumstàncies que serviren a Ainaud Lasarte per persuadir l'Ajuntament de Barcelona de l'interès que representava una adquisició d'aquesta mena⁷. En aquest sentit, indubtablement, el valor artístic del paravent també jugà un important paper entre els arguments aportats per aquest historiador. De fet, manifestà que es tractava "d'una peça de mobiliari de gran qualitat, de caràcter espectacular", així com de la millor mostra coneguda de la interpretació de temes espanyols per artistes de l'Extrem Orient, referint-se clarament, amb aquesta última frase, a les escenes del Quixot representades a l'anvers del paravent. A més, afirmà que fou realitzat a la Xina per ordre del comte de Superunda⁸.

L'atribució del paravent a mans orientals que fa aquest historiador, podria relacionar-se amb els estrets contactes

comercials existents, ja des del segle XVI, entre el virregnat del Perú, lloc de residència del comte de Superunda durant 15 anys, i la Xina, a través de la nau d'Acapulco⁹, unes relacions que, així mateix, afavoriren l'establiment d'artesans xinesos en aquest país.

Això no obstant, després de l'examen visual i científic dut a terme en el paravent, és possible afirmar que té un origen clarament occidental. La seva factura delata aquest fet i, encara que a la part del revers s'observi una intensa recerca de fidelitat amb l'estètica de l'Extrem Orient, és evident que el seu estil no s'hi ajusta completament. En segon lloc, i aquest és un factor conculent, l'anàlisi científica no identifica cap substància pròpia de les lagues orientals i, no obstant això, apareixen diversos materials emprats en les occidentals¹⁰.

Com s'ha dit, es tracta d'una obra exquisidament elaborada, tant pel que fa a la tècnica de la laca, com als motius representats.

L'estil del paravent i altres circumstàncies que exposarem més endavant, permeten situar la seva execució en els anys centrals del segle XVIII.

A continuació, procedirem a analitzar cadascuna de les escenes representades a l'anvers de les dotze fulles del paravent i a identificar la seva correspondència amb determinats capítols del Quixot. Deixarem per a un altre moment l'estudi de les orientals (revers del paravent), tenint en compte l'extensió que requeriria abordar també aquest assumpte.

Anvers del paravent

Les escenes exhibides a l'anvers d'aquesta obra, sobre fons de laca vermella, són presentades a cada panell

Les escenes encaixen a la perfecció amb la mentalitat francesa pròpia de la Il·lustració

sodi representat i es recolza en dos peus quadrangulars rematats en tires de xapa de metall fosc, entre els quals s'insereix un petit faldó amb decoració vegetal daurada en relleu.

El paravent es remata per la banda superior amb un ornament retallat i decorat amb elements vegetals de caràcter oriental. Una decoració idèntica es presenta insertada en unes sanefes que recorren els quatre costats de cada fulla a l'anvers i, exclusivament, la vora inferior i superior del revers.

Sembla probable que aquest paravent hauria pertangut a José Antonio Manso de Velasco, comte de Supe-

Gravat en el que es basa l'anvers de la fulla del paravent amb nº inv. 49609.

Pertany a una col·lecció parisina d'estampes soltes, editada entre 1725 i 1750, s'inspira en un altre copiat d'un dibuix Coypel, de la sèrie de Louis Surugue (París 1723-1736).

mitjançant retolacions en castellà situades a la part superior. Els motius existents a cadascuna de les escenes no tenen relleu i estan realitzats en daurat, en diferents tons d'ocre i també presenten tocs rogencs que perfilen alguns contorns i dibuixen les boques de les figures representades.

Aquestes escenes adopten un estil netament francès i es copien d'un joc d'estampes soltes editat a París entre 1725 i 1750, per obra d'un impressor i un gravador anònims, i que porten el títol de *Les aventures de Don Quichotte* (sèries 2 i 4). Set de les estampes d'aquest joc que són copiades en el paravent¹¹ semblen basar-se en altres editades entre 1723 i 1736 per l'impressor parisenc Louis Surugue, que foren a la vegada preses de dibuixos del pintor Coypel¹². Les cinc restants¹³ s'inspiren en un dibuixant anònim¹⁴.

Charles Antoine Coypel (1694-1752) fou un dels il·lustradors del Quixot més influents del segle XVIII. Des de 1718, pintà 28 cartrons per a tapissos amb escenes quixotesques, destinats a la manufactura dels Gobelins. Unes escenes que assoliren gran fortuna, com ho testimonia el fet que, amb elles, es realitzà un elevat nombre de tapissos fins el 1792; és a dir, fins i tot després de la seva mort¹⁵. El 1723, en vista de tal èxit, decideix transformar aquestes imatges en estampes impreses. Quelcom que, com s'ha dit, fou realitzat al taller de Surugue. Un projecte en el qual col·laboraren alguns dels gravadors més notables de l'època. Aleshores, Coypel ja havia realitzat 22 cartrons i en

els anys successius s'aniria ampliant la sèrie amb els motius trets dels nous cartrons realitzats per ell, fins a arribar a un total de 25 estampes soltes que acabaren per vendre's també en carpetes. És a dir, aquest artífex seguí pintant cartrons amb tema quixotesc, després d'haver començat a difondre la seva obra mitjançant gravats.

Els gravats, a més de vendre's solts, principalment amb la finalitat de decorar parets¹⁶, també serviren per il·lustrar diverses edicions del Quixot impreses a diferents països europeus i escrites en diferents llengües¹⁷, entre les quals es trobava el castellà, malgrat que cap d'elles no s'edità al nostre país. Així mateix, foren reiteradament copiats, tant en edicions populars com en altres destinades a un públic culte¹⁸.

Les escenes representades en aquesta obra encaixen a la perfecció amb la mentalitat francesa pròpia de la Il·lustració, així com amb el concepte del Quixot com a mite i sàtira moral. Sembla que, amb elles, igual com passa amb les estampes sobre les aventures de l'hidalgo castellà en les quals s'inspiren, no interessava tant il·lustrar una narració com destacar episodis significatius del mite¹⁹.

El Quixot fou des del segle XVII font d'inspiració per a l'Art i això s'incrementa notablement a partir del segle XVIII. Ara és tema recurrent en els palaus dels nobles, no només francesos, sinó de tot el món, i pretext per a la decoració de tota mena d'objectes: porcellana i ceràmica, mobiliari, cartes, pintures, tapissos, ventalls, etc.

Els motius representats en el para-

Anvers de la fulla del paravent amb núm. d'inventari 49609

vent, tant els presos de Coypel, com els que beuen de fonts properes a ell, estan carregats d'humor i teatralitat²⁰. El llenguatge iconogràfic²¹ utilitzat respon al gust dels luxosos salons nobiliaris d'estil gal que ara es posen de moda, convertint-se d'aquesta manera en il·lustració i retrat de la vida cortesana que allí tenia el seu centre més actiu. Però algunes de les escenes representades en aquesta obra semblen inspirar-se també en la vida pastoral i en les festes galants, quelcom molt retratat per alguns dels més famosos pintors francesos de l'època, com Boucheur o Watteau.

Les tendències en auge durant la primera meitat del segle XVIII, tant en arquitectura com en jardineria, mobi-

Anvers de la fulla del paravent amb núm. d'inventari 49610.

Gravat anònim de l'edició d'estampes de 1725 i 1750 en la qual es basa l'anvers de la fulla del paravent amb núm. d'inventari 49610.

liari, decoració d'interiors, indumentària, etc., es veuen reflectides, amb gran detallisme, en cadascuna de les fulles del paravent. No obstant això, resulta curiós comprovar que els personatges, malgrat anar vestits segons la moda del moment, s'adornen amb *cuellos de lechuguilla*²². Un element aleshores obsolet, potser emprat en el paravent per remarcar l'època de la història narrada.

Curiosament, els epígrafs apareixen a la zona superior de les escenes i no a la inferior, com en els gravats en els quals s'inspiren. Aquest canvi podria respondre al desig de claredat i facilitat lectora. De fet, seria més complicat i incòmode de llegir la informació si aquesta es trobés a la part inferior del paravent, a causa de la natural disposició d'aquest tipus d'objectes sobre el terra. Segons José Manuel Lucía Megías, els rètols presents en els gravats inspirats en el Quixot semblen manifestar la intenció d'oferir indicacions sobre com han d'ésser enteses les imatges, de com han d'ésser llegides les diferents aventures²³.

Començarem a estudiar cadascuna de les escenes presents a les fulles del paravent per ordre de col·locació²⁴:

Anvers de la fulla núm. INV: 49609. (núm. 1 d'ordre i col·locació, segons informació del Museu).

La princesa Micamiconica pide a Don Quixote le restituia a su trono.

Aquesta escena s'extreu del capítol XXX (part I) del Quixot: *Que trata del gracioso artificio y orden que se tuvo en sacar a nuestro enamorado caballero de la asperísima penitencia en que se había puesto*²⁵. S'hi representa el moment en el qual Dorotea, tot fingint d'ésser la princesa Micomiconica, demana a Don Quixot que li sigui restituït el tron d'Etiòpia que li havia estat usurpat. Aquest personatge femení apareix agenollat davant de *el hidalgo* manxec en una escena campestre, en la qual també apareix Sancho Panza subjectant el barret del seu amo. Darrere d'un arbre del tronc del qual pengen, com si d'un trofeu es tractés, l'escut i l'espasa de Don Quixot, apareixen Cardenio i el capellà. Rere la falsa princesa, trobem el barber que li fa d'escuder, mentre conté el riure i subjecta amb la mà la seva barba postissa perquè no li caigui.

La imatge s'inspira en un gravat anònim, basat en Coppel²⁶, que forma part de l'esmentada edició d'estampes soltes publicada a París entre 1725-1750, amb el títol de *Les aventures de Don Quichotte / Las aventuras de don Quijote* (sèrie 2)²⁷.

Anvers de la fulla del paravent núm. d'inventari 49611.

Gravat en el que s'inspira l'anvers de la fulla amb n° inv 49611. Forma part de l'edició francesa d'estampes publicada entre 1725 i 1750. Aquest gravat es basa també en un altre de l'edició de Surugue (1723-36) que pren com a referència un dibuix de Coppel.

Gravat basat en Coppel, procedent d'una sèrie d'estampes soltes impreses per Surugue en la qual s'inspira el de la foto7.

Anvers de la fulla núm. INV: 49610.
(núm. 2 d'ordre i col·locació, segons informació del Museu).

Aventura de Sancho en la venta.

En aquest cas, el que es representa correspon al capítol XVII (part I) del Quixot²⁸: *Donde se prosiguen los innumerables trabajos que el bravo Don Quijote y su buen escudero Sancho Panza pasaron en la venta que, por su mal, pensó que era un castillo*²⁹. Aquí s'escenifica el mantejament al qual és sotmès, en el corral de l'hostal, Sancho Panza, per part de quatre cardadors de llana de Segòvia, tres fabricants d'agulles del Potro de Còrdova i dos veïns del barri de La Feria de Sevilla³⁰. L'hostal es representa mitjançant dos edificis, en un dels quals s'obre una finestra a la qual treuen el nas per observar el mantejament dos personatges, essent potser un d'ells l'hostaler. L'escena és contemplada igualment per Don Quixot, que apareix aferrat al seu escut rere la tàpia del corral. També és possible veure en primer pla a Rocinante, el cavall de Don Quixot.

Aquesta escena pren com a model una litografia de gravador desconegut, basat en un dibuixant igualment anònim³¹, de la mateixa edició d'estampes en les quals s'inspira la fulla anterior i també de la sèrie 2³².

Anvers de la fulla núm. INV: 49611.
(núm. 3 d'ordre i col·locació, segons informació del Museu).

D. Quixote cuerdo por la sabiduría.

Aquí es representa el moment de la mort de Don Quixot corresponent al capítol LXXIV del llibre homònim (part II). *De cómo don Quijote cayó malo y del testamento que hizo y su muerte*³³. En una habitació, Don Quixot dorm protegit per la deessa de la Saviesa, que apareix entre núvols. El seu escut i espasa jauen a terra, així com el seu barret, mentre que la llança descansa en una cadira³⁴. A la seva dreta, Sancho està captivat per la deessa de la Bogeria, que li mostra un ceptre i un castell (la promesa per al govern de la seva illa).

La imatge està copiada d'una estampa de gravador anònim basada en Coypel³⁵, pertanyent a la mateixa edició d'estampes que inspiren les escenes de les fulles del paravent anteriorment estudiades. Això no obstant, a diferència d'elles, no forma part de la sèrie 2, sinó de la 4³⁶.

Gravat inspirat en un dibuix anònim de la sèrie d'estampes editada entre 1725 i 1750 en el que es basa l'anvers de la fulla amb n° inv 49612. Aquest gravat és còpia d'un altre de la col·lecció impresa per Surugue (1723-36) que pren com a referència un dibuix de Coypel.

Anvers de la fulla núm. INV: 49612.
(núm. 4 d'ordre i col·locació, segons informació del Museu).

Dª Rodríguez entreteniéndose de noche con D. Quixote, es sorprendida por las damas de la Duquesa.

En aquesta fulla es narra un passatge del capítol XLVIII (part II) del llibre de Cervantes. *De lo que le sucedió a don Quijote con doña Rodríguez, la dueña de la duquesa, con otros acontecimientos dignos de escritura y de memoria eterna*³⁷.

En un dormitori apareix el nostre hidalgo en un llit sota dosser amb una gorra al cap. Doña Rodríguez s'asseu al seu costat, en el mateix llit, porta ulleres i subjecta una espelma amb la mà dreta. Mentrestant, quatre dames se'ls acosten per darrere. Es tracta de la duquesa, la seva donzella Altisidora i altres criades de la primera. Totes elles havien decidit d'entrar a la cambra, havent sentit les confessions fetes per Doña Rodríguez. La seva intenció era pegar-la i pessigar, a la vegada, a Don Quixot. D'aquesta escena cal destacar el detallisme en la representació del mobiliari i altres circumstàncies particulars.

L'escena imita una estampa de gravador ignot, basada en Coypel, de l'edició d'estampes soltes en les quals s'inspira el paravent³⁸.

Anvers de la fulla núm. INV: 49613
(núm. 5 d'ordre i col·locació, segons informació del Museu).

D. Quixote y Sancho montados en un caballo de madera atraviesan los aires para vengar la dueña dolorida.

Aquí s'escenifica un passatge tret del capítol XLI (part II) del Quixot. *De la venida de Clavideño con el fin desta dilatada aventura*³⁹.

Es retrata el moment en el qual Don Quixot i Sancho Panza munten el cavall de fusta Clavideño per enfrontar-se al gegant Malambruno que havia executat el malefici de barbar a Doña Dolorida i a totes les dames del seu palau. Don Quixot guia el cavall amb els ulls tapats i Sancho s'asseu darrere d'ell a la manera de les amazones, per no danyar-se excessivament el cos. Es troben en un jardí "a la francesa" en el qual se situa un elegant edifici, des del terrat del qual, dues persones, probablement el duc i la duquesa, observen l'escena. Rere Don Quixot i Sancho Panza hi ha diverses persones, entre les quals es trobarien els criats dels ducs. Un d'ells porta una torxa per fer creure a tots dos personatges que entren al territori de foc de l'estratosfera.

L'aventura del Quixot interpretada en aquesta fulla del paravent s'inspira en una litografia basada en un dibuixant⁴⁰ i un gravador desconeguts, de la citada edició d'estampes soltes publicada entre 1725-1750, (sèrie 2)⁴¹.

Anvers de la fulla núm. INV 49614.
(núm. 6 d'ordre i col·locació, segons

Anvers de la fulla del paravent amb núm. d'inventari 49612.

Anvers de la fulla del paravent amb núm. d'inventari 49613.

Anvers de la fulla del paravent amb núm. d'inventari 49614.

Gravat anònim de l'edició d'estampes soltes de 1725 i 1750, en el qual es basa l'anvers de la fulla del paravent amb núm. d'inventari 49613.

indicació del Museu).

Memorable sentencia de Sancho en su Gobierno.

Aquesta imatge es pren del capítol XLV (part II) del llibre de Cervantes: *De cómo el gran Sancho Panza tomó la posesión de su ínsula, y del modo que comenzó a gobernar*⁴².

Aquí es recull el moment en què Sancho Panza, assegut al jutjat de l'Ínsula Baratària que iniciava a governar, resol el cas del deute dels deu escuts d'or que un ancià devia a un altre. Sancho descobreix la impostura del primer, que just en el moment en el qual havia jurat, per ordre seva, de no posseir les monedes requerides, havia passat el bàcul al seu creditor. Tal acció féu sospitar a Sancho que les monedes es trobaven al bàcul, per la qual cosa ordenà de trencar-lo. Una vegada trencada la canya, els anhelats diners caigueren a terra, d'on els recollí amb entusiasme l'ancià que havia

Gravat anònim de l'edició d'estampes soltes de 1725 i 1750, en el qual es basa l'anvers de la fulla del paravent amb núm. d'inventari 49614. Aquest gravat s'inspira en un altre de l'edició de Surugue amb disseny e Coyppel.

estat enganyat.

A l'escena, Sancho apareix envoltat de veïns de l'Ínsula Baratària i assegut en una cadira, l'alt respall de la qual li transmet autoritat. A la seva dreta, agenollat a terra, veiem l'ancià al qual es devien les monedes d'or, que les va recollint mentre cauen del bàcul de l'impostor. Tot això es desenvolupa a l'aire lliure, dins d'un temple constituït per dues grans columnes que subjecten un teixit a manera de dosser. Dos arbres d'inspiració oriental flanquegen el temple i en la part esquerra de la imatge s'entreveu un edifici.

L'anècdota que es retrata en aquest fulla del paravent es pren d'una litografia inspirada en el dibuixant Coyppel⁴³.

De gravador anònim, aquesta litografia procedeix de l'edició parisenca a la qual ens hem anat referint. Forma part de la sèrie 4⁴⁴.

Anvers de la fulla núm. INV 49615. (núm. 7 d'ordre i col·locació, segons informació del museu).

Sancho pide licencia a la duqueza para que su amo vaya a su presencia.

La imatge correspon al capítol XXX (part II) del Quixot. *De lo que le vino a don Quijote con una bella cazadora*⁴⁵.

A l'anvers d'aquest fulla del paravent es desenvolupa una escena a l'aire lliure que narra el moment en el qual Sancho, a peu i amb barret a la mà, presenta una bella caçadora a Don Quixot. Aquest últim munta sobre Rocinante i subjecta la seva llança amb una mà. A la banda esquerra de la imatge apareixen tres genets: la caçadora amb un astor a la mà dreta, el seu marit i una altra dama. Dos arbres, unes muntanyes de lluny i una parella d'ocells solcant l'aire, completen l'escena.

La representació d'aquest episodi té com a model una estampa basada en un dibuixant i un gravador els noms dels quals s'ignoren⁴⁶, de la citada edició d'estampes soltes publicada a París entre 1725-1750, (sèrie 2)⁴⁷.

Anvers de la fulla núm. INV 49616. (núm. 8 d'ordre i col·locació, segons informació del Museu).

D. Quixote consulta con la cabeza encantada en presencia de Antonio Moreno.

En aquesta fulla del paravent s'interpreta una anècdota del capítol LXII (II part) del Quixot: *Que trata de la*

*aventura de la cabeza encantada con otras niñerías que no pueden dejar de contarse*⁴⁸.

Es tracta del moment en el qual Don Antonio Moreno, Don Quixot, Sancho Panza i una sèrie de dames i cavallers interroguen, a casa del primer, al cap encantat en forma d'emperador romà.

La història que s'hi representa es troba contextualitzada en un ambient del segle XVIII, amb mobiliari d'estil rococó i personatges amb indumentària a la moda francesa de l'època, excepte pel que fa a l'arcaic *cuello de lechuguilla* amb què s'adornen⁴⁹. Presideix la composició el bust escultòric encantat imitant bronze (segons el text original del Quixot) recolzat sobre una taula amb peus "d'urpa d'àguila", tal com els defineix Cervantes⁵⁰. Uns peus que són la continuació d'unes potes cabriolé de gust rococó. A una banda del bust se situa Don Quixot subjectant la seva llança, mentre que un altre personatge rere seu li sosté l'escut. Vuit persones més completen l'escena, dues d'elles, assegudes, ens donen l'esquena. La sala es decora amb dos bustos escultòrics sobre peanyes i un quadre en el qual sembla representar-se un paisatge. La imatge té una excel·lent profunditat de camp, aconseguida mitjançant la representació de portes i marcs de portes.

L'ventura de *el hidalgo manxec* narrada en aquest fulla, imita una estampa de gravador desconegut, basada en un dibuix de Coypel⁵¹. Aquesta estampa forma part de la sèrie 4 de l'edició d'estampes soltes en la qual s'inspiren les altres fulles del paravent comentades⁵².

Anvers de la fulla núm. INV 49617.

(núm. 9 d'ordre i col·locació, segons informació del Museu).

Sancho se desespera porque no encuentra su querido rucio que Gines de Passamonte lo havia hurtado.

Aquí s'interpreta un passatge del capítol XXIII (part I) del Quixot. *De lo que aconteció al famoso Don Quijote en sierra morena, que fue una de las más raras aventuras que en esta verdadera historia se cuentan*⁵³.

A la imatge es reproduïx el moment concret en el qual Sancho Panza descobreix que li han robat el seu ase. Aquest apareix en escena, obrint exageradament els braços i les cames en una actitud de desesperació. L'escolta Don Quixot, amb l'escut i la llança a la mà, davant del seu cavall Rocí-

Gravat anònim de l'edició d'estampes soltes de 1725 i 1750, en el qual es basa l'anvers de la fulla del paravent amb núm. d'inventari 49615.

nante. Tot això es desenvolupa en ple camp (Sierra Morena) entre arbres i arbustos, tant de tipus occidental com oriental. De lluny, s'entreveu un edifici i també un genet al galop: es tracta de Ginés de Pasamonte, el lladre de l'ase de Sancho.

L'escena està copiada d'una estampa basada en un dibuix de Coypel⁵⁴ i un gravador desconegut, procedent de l'assenyalada edició d'estampes soltes publicada entre 1725-1750 (sèrie 4)⁵⁵.

Anvers de la fulla núm. INV 49618.

(núm. 10 d'ordre i col·locació, segons informació del Museu).

Aventura de los leones.

Aquesta escena s'extreu del capítol XVII (part II) del Quixot. *De donde se declaró el último punto y extremo adonde llegó y pudo llegar el inaudito ánimo de don Qui-*

Gravat copiat d'un altre de la col·lecció de Surugue amb disseny de Coypel. Pertany a la mateixa edició d'estampes en la qual s'inspiren la resta de panells. (París 1725 - 1750) En ell es basa l'anvers de la fulla amb n° inv 49616.

Anvers de la fulla del paravent amb núm. d'inventari 49615.

Anvers de la fulla del paravent amb núm. d'inventari 49616.

Anvers de la fulla del paravent amb núm. d'inventari 49617.

Gravat copiat d'un altre de la col·lecció de Surugue amb disseny de Coypel. Pertany a la mateixa edició d'estampes en la qual s'inspiren els panells anteriors. (París 1725 - 1750) En ell es basa l'anvers de la fulla amb nº inv 49617.

jote con la felicemente acabada aventura de los leones⁵⁶. S'hi reflecteix el moment en el qual Don Quixot decideix d'enfrontar-se a un carro carregat de banderes, convençut que la seva acció es dirigeix contra dos lleons engabiats.

A la imatge apareix una carreta, a l'interior de la qual es troba el carreter i una gàbia amb un lleó a dins (i no dos com a la narració de Cervantes), al qual pretén enfrontar-se Don Quixot. Aquest es representa en actitud desafadora, amb l'espasa desembainada en una mà i l'escut en l'altra. Per la part superior de la suposada gàbia treuen el cap unes banderes. L'escena es desenvolupa a l'aire lliure i entre arbres. Per l'esquerra treu el cap Rocinante, del qual acaba de descendir el seu propietari, deixant anar a la vegada la llança, tal com es descriu al text de Cervantes. De lluny, es veuen tres genets escapant del carro, atemorits per la possible sortida dels lleons de la gàbia. Es tracta de Sancho Panza, el cavaller del verd gavany i el carreter. Dos arbres i unes aus solcant el cel

completen l'escena.

De la mateixa manera que en els casos anteriors, aquesta anècdota del llibre de Cervantes és copiada d'una litografia basada en un dibuixant i un gravador anònims⁵⁷, de l'edició d'estampes publicada entre 1725-1750 amb el títol *Las aventuras de Don Quijotte / Las aventuras de don Quijote* (serie 2)⁵⁸.

Anvers de la fulla núm. INV 49619. (núm. 11 d'ordre i col·locació, segons informació del Museu).

Encuentro de D Quixote con los que se divertian en vida Pastoril.

Aquesta escena es pren del capítol LVIII (part II) del Quixot. *Que trata de cómo menudearon sobre don Quijote aventuras tantas que no se daban vagar unas a otras*. Mostra el moment en el qual dues boniques donzelles, i el germà d'una d'elles, inviten a Don Quixot i a Sancho Panza a participar en una trobada campestre entre rics *hidalgos* vestits de pastors i pastores. El passatge representat se situa en el context d'una "festa galant". Hi veiem a Don Quixot a cavall, amb la seva armadura, escut i llança, passant al costat d'una xarxa de fil de seda, estesa pels participants a la celebració amb la finalitat d'enganyar els ocelllets que s'acostessin a la reunió. Davant seu se situen els tres personatges esmentats, elegantment abillats⁵⁹. Unes altres quatre figures, que semblen xerrar animadament, completen l'escena en un entorn luxosament decorat per a l'ocasió.

L'escena està imitant una estampa basada en un dibuixant i un gravador ignots⁶⁰. Forma part de la sèrie 2 del conjunt de gravats solts al qual ens hem anat referint fins ara⁶¹.

Anvers de la fulla núm. INV 49620. (núm. 12 d'ordre i col·locació, segons informació del Museu).

Arman a D. Quixote de Cavallero andante en el Mesón Los venteros.

Aquesta fulla del paravent s'inspira en el capítol III del Quixot (part I). *Donde se cuenta la graciosa manera que tuvo Don Quixot en armarse caballero*. S'hi narra el moment en què Don Quixot és armat cavaller en un corral, al costat de la fonda dels hostalers. Don Quixot, agenollat, es disposa a rebre una esquenada de l'hostaler, que porta una espasa a la mà. Aquest, al seu torn, fingeix llegir unes frases d'un suposat

Anvers de la fulla del paravent amb núm. d'inventari 49618.

Gravat anònim de l'edició d'estampes soltes de 1725 i 1750, en el qual es basa l'anvers de la fulla del paravent amb núm. d'inventari 49618.

llibre de cerimònies, que en realitat no és sinó un llibre de comptabilitat. A la seva esquerra apareixen dues donzelles entre un vailet que sosté una espelma. Una d'elles es recolza en un pou. Rere Don Quixot se situen unes altres dues dames: una li subjecta l'escut i l'altra, anomenada La Tolosa, es prepara per col·locar-li l'espasa. L'escena es completa amb la representació d'un hivernacle ple de vegetació.

L'escena està inspirada en una estampa basada en un dibuix de Coype⁶² i un gravador anònim, de la mateixa edició de litografies en la qual s'inspiren la resta de les imatges de l'anvers d'aquest objecte (sèrie 4)⁶³.

Quant a la data d'execució del paravent, el fet més probable és que aquest no fos realitzat abans de 1732, ja que sembla que abans d'aquest moment Coype no havia pintat encara un dels cartrons per a tapissos en el qual s'inspira una de les imatges del paravent: la de la "cabeza encantada" (Anvers de la fulla núm. 49616)⁶⁴.

De la seva banda, si acceptem la teoria que atribueix al comte de Superunda l'encàrrec del paravent, la data límit de la seva realització seria probablement l'any de la seva mort (1768). Fins a aquest moment, i des de 1759, el comte, després de la seva tornada a Espanya des del Perú, havia viscut confinat a Granada, on havia estat enviat per la Corona, després d'haver estat derrotat militarment a Cuba. De fet, de camí cap a Espanya des de Lima, es veié involucrat en un conflicte armat que enfrontà l'exèrcit britànic a l'espanyol, del qual li van oferir el comandament. No sembla probable que l'encàrrec del paravent

es fes durant el període de retir social del comte a la ciutat andalusa (1759-1768). Entre els anys 1746 i 1748, el comte s'ocupà intensament de la reconstrucció de la ciutat de Lima, devastada per un terratrèmol el 1746, obtenint d'aquesta manera el títol de comte de Superunda. Totes aquestes circumstàncies ens permeten reduir l'interval de temps per a l'encàrrec del paravent al període de 1748 - 1759, a una època de la seva vida probablement més tranquil·la i carregada de més gran èxit professional i reconeixement social. Això no obstant, no deixa de ser una hipòtesi que deixa la porta oberta a noves indagacions.

Gravat anònim de l'edició d'estampes soltes de 1725 i 1750, en el qual es basa l'anvers de la fulla del paravent núm. inventari 49619.

Anvers de la fulla del paravent amb núm. d'inventari 49619.

Gravat basat en un altre de l'edició de Louis Surugue amb disseny de Coype. Forma part del joc de gravats parisins editat entre 1725 i 1750. En ell s'inspira l'escena de l'anverso de la fulla amb n° inv 49620

Anvers de la fulla del paravent amb núm. d'inventari 49620.

Estudi científic

L'objectiu de conèixer la tècnica exacta i composició matèrica d'aquesta obra, ens ha impulsat a estudiar-la amb mètodes d'anàlisi científica. Els resultats evidencien que la tècnica de lacat emprada per a la realització del paravent és de caràcter occidental.

Per a l'estudi s'han extret tres micromostres del paravent, dos de l'anvers de color vermell i una altra del revers. La seva observació al microscopi ens ha permès de percebre la semblança entre les dues zones quant a la seva tècnica d'execució.

La micromostra (presa del fons de color vermell de l'anvers, sobre un motiu daurat)

Cap	Color	Tipus (µm)	Elementos / Capes		Observacions
10	vermell	5	-		acabats?
9	vermell	10	-		acabats?
8	blanc	12,2	Ca 72,4%	Zn 22,2%	pas de una fibra
7	vermell	5	-		adhesiu del pas de color?
6	negre	10	Mans de barri, blanc de titanio, silicats (s. h. p.)		probablement se tracta de una altra intervenció
5	negre	30	hematites, carbonats silicats (s. p.), silicats (s. h. p.)		lacat més antic?
4	negre	60	hematites, carbonats silicats (s. p.), silicats (s. h. p.)		
3	negre	60	negre de soles de barri, silicats (s. p.), carbonats silicats (s. p.)		
2	negre clar	60 - 70	silicats, carbonats silicats (s. p.), negre de soles de barri (s. h. p.)		
1	vermell clar	30	-		llesca de paper?

En aquesta mostra s'aprecia una capa de preparació molt gruixuda, situada sobre un estrat en el qual es detecten fibres de paper. La preparació es troba realitzada a base de silicats, carbonat càlcic i òxid de ferro vermell. A sobre, hi apareix un tercer estrat conformat per una pintura rogenca confeccionada a base d'òxid de ferro, silicats i carbonat càlcic. A continuació, existeixen unes altres dues capes (del mateix color que l'anterior) pràcticament iguals entre elles i realitzades amb els mateixos materials: vermelló, carbonat càlcic i silicats. L'aglutinant d'aquestes tres últimes capes és oli de lli. Successivament, ens trobem amb un sisè estrat executat amb blanc de bari, blanc de titani i silicats. La presència dels dos primers materials denuncia que aquest estrat, i els següents (7, 8, 9 i 10), responen a una intervenció realitzada en un moment successiu a l'execució

BIBLIOGRAFIA:

- AAVV., *Imágenes del Quijote. Modelos de representación de los siglos XVII a XIX*. The Hispanic society of América. Museo del Prado. Real Academia de Bellas Artes de San Fernando. Caligrafía Nacional, Madrid, 2003.
- AAVV., *Don Quijote: tapices españoles del siglo XVIII. 18th Century spanish tapestries*. Sociedad Estatal para la acción cultural Exterior. El Viso, Madrid, 2005.
- AAVV., *Don Quijote, un mito de papel. 60 joyas bibliográficas en la Comunidad de Madrid*. Comunidad de Madrid. Madrid 2005.
- AAVV., *Don Quichotte, correspondances: Coppel, Nataire, Garouste*. Musé national du château de Compiègne. Compiègne, 2000.
- AAVV., "Don Quijote de la Mancha: de la letra al icono. Venturas y desventuras de la imaginaria quijotesca". A: *Correo del Maestro*, nº 110, 2005.
- AAVV., "Pintura y vida cotidiana: un biombo del siglo XVIII en Nueva España". A: *Revista Multidisciplinaria*, nº 4, 2009.
- BAENA ZAPATERO, A., "Nueva España a través de sus biombos". A: *XII Congreso Internacional de la Asociación de americanistas españoles Huelva*, 2007.
- Banco de imágenes del Quijote. <http://www.qbi2005.com/>
- CERVANTES, M., *Don Quijote de la Mancha (1605-1615)*. (Dirigida por Francisco Rico). Instituto Cervantes, 1998.
- <http://cvc.cervantes.es/obref/quijote/edicion/parte1/tabla/default.htm>
- CURIEL, G., *Pintura y vida cotidiana en México siglos XVII-XX*. Fundación El Monte. Sevilla, 2002.
- DE RIQUER, M., *Cervantes en Barcelona*. Sirnio. Barcelona, 1989.
- ESTEBAN, J., "Algunas ediciones ilustradas del Quijote". A: *Idea La Mancha. Revista de Educación de Castilla La Mancha*, nº1, 2005.
- GONZÁLEZ MORENO, F., URBINA, E., "Don Quichotte conduit par la folie: la herencia de Charles-Antoine Coppel en las ediciones ilustradas del Quijote". A: *Anuario de estudios cervantinos*, nº. 4, 2008.
- GONZÁLEZ PALACIOS, A., *The Golden age of Naples. Art and civilization under the Bourbons (1734-1805)*. The Detroit Institute of Arts. The Art Institute of Chicago, 1981.
- LATASA, P., "Negociar en red: familia, amistad y paisanaje. El virrey Superunda y sus agentes en Lima y Cádiz" (1745-1761)". A: *Anuario de Estudios Americanos (CSIC)*. Vol 60, nº2. Sevilla, 2003.
- LUCÍA MEGÍAS, J.M., "Los modelos iconográficos del Quijote. Siglos XVII y XVIII". A: *Apuntes teóricos. Literaria. Cuadernos sobre cultura escrita*, nº 2, 2002
- LUCÍA MEGÍAS, J.M., Los primeros ilustradores del Quijote, *Ollero & Ramos*. Madrid, 2004.
- LUCÍA MEGÍAS, J.M., *Leer el quijote en imágenes*. Calambur, 2006.
- LUCÍA MEGÍAS, J.M., "El Quijote más allá de los libros: propuesta de datación de la suite d'estampes sur l'histoire de Don Quichotte a partir de los cartones de Charles A. Coppel". A: *AAVV, Cervantes en el espejo del tiempo*. Prentas Universitarias. Zaragoza, 2010.
- MARTÍNEZ MARTÍN, C., "Linaje y nobleza del virrey don José Manso de Velasco, conde de Superunda" A: *Revista Complutense de Historia de América*, vol 32. Madrid, 2006.

- MORENO CEBRIÁN, A., "Relación y documentos de Gobierno del virrey del Perú, José Antonio Manso de Velasco, conde de Superunda" (1745-1761). CSIC, Madrid, 1993.
- OCHAGAVÍA FERNÁNDEZ, D., "El I conde de Superunda". A: *Revista Berceo*, nº 58, nº 59, nº 60, nº 61. Instituto de estudios riojanos. Logroño, 1961.
- OCHAGAVÍA FERNÁNDEZ, D., "El I conde de Superunda". A: *Revista Berceo*, nº 62, nº 63. Instituto de estudios riojanos. Logroño, 1962.
- RINCÓN GARCÍA, W., "Visiones del Quijote en el arte español". A: *Cuadernos de Estudios Manchegos*, nº 29. Instituto de Estudios Manchegos, Ciudad Real, 2005
- RUTA, M.C., "La aventura de la cabeza encantada en el contexto urbano". A: *Actas del Congreso Cervantes. El Quijot i Barcelona*, 2005.
- VARGASLUNA, E., "El arte novohispano trasladado a España". A: AAVV., Mexico en el mundo de las colecciones de Arte. *Nueva España I*, vol 3. México reproducciones fotomecánicas, México, 1994.

AGRAÏMENTS:

- Josep Capsir i Maiz. • Carlotta Cattermole Ordóñez. • José Manuel Lucía Megías.
- Sonia Pérez Carrillo. • Carmen Rodríguez Tembleque. • José Nieto

NOTES:

- 1 Núm. INV: 49609-49620.
- 2 Dimensions de cada fulla: (Alt, ample) 1, 970 m x 0, 87 cm
- 3 D'Amat i de Junyent fou virrei del Perú de 1761 a 1776.
- 4 Aleshores director dels Museus d'Art de Catalunya.
- 5 Informació extreta de la correspondència compresa a la documentació sobre el paravent existent al Museu de les Arts Decoratives de Barcelona. Agraïxo a Josep Capsir, conservador del museu, per haver-me'n facilitat l'accés.
- 6 Al segle XVIII, els paravents que representaven el tema de Don Quixot eren freqüents a tot el món, estant molt presents a les colònies americanes.
- 7 Informació compresa en una carta, custodiada al Museu de les Arts Decoratives de Barcelona, que escriu Ainaud Lasarte al tinent d'Alcalde i delegat de cultura de l'Ajuntament de Barcelona, l'1 d'Agost de 1953.
- 8 Informació present a la carta esmentada a la nota 7.
- 9 L'Ajuntament de la Ciutat Comtal comprà a José Queipo de Llano el paravent, l'any 1954. Costà 60.000 pts i fou traslladat de Madrid a Barcelona en quatre caixes per un import de 2.034 pts. Aquest personatge expressa, en una de les missives enviades a Lasarte, que el fet que el paravent es destinés a un ambient tan senyorial i a una ciutat tan culta com Barcelona, constituïa un dels motius pels quals es decidí a vendre'l. (Informació procedent del Museu de les Arts Decoratives de Barcelona)
- 9 La ruta comercial que unia, a través del Pacífic, tres continents: Àsia, Amèrica i Europa.
- 10 El laboratori científic en el qual s'ha dut a terme aquest estudi no té

caracteritzada la resina urushi original. Per això no ha pogut confirmar-se la presència d'aquest material a les micromostres preses. Això no obstant, no s'hi ha detectat cap substància sense identificar que pogués correspondre a l'esmentada resina.

11 Les corresponents als panells amb els números d'inventari 49609, 49611, 49612, 49614, 49616, 49617 i 49620. Hem localitzat aquestes estampes a la Biblioteca del Cigarral del Carmen de Toledo, (sense signatura (3)). <http://www.qbi2005.com/Default.aspx>

12 Lucía Megías, J.M. *Leer el Quijote en imágenes*. Calambur, 2006, p. 255.

Lucía Megías, J. M. El Quijote más allá de los libros: propuesta de datación de "la suite déestampes sur l'histoire de Don Quichotte" a partir de los cartones de Charles A. Coppel, a: *Cervantes en el espejo del tiempo*. Zaragoza: Prentas Universitarias, 2010, p. 243.

13 Les corresponents a les fulles amb els números d'inventari 49610, 49613, 49615, 49618, 49619. Aquestes gravats s'han localitzat a la Biblioteca del centro de estudio cervantinos d'Alcalá de Henares (Cer/Qui 1730-1760 fr) <http://www.qbi2005.com/Default.aspx>

14 Aquestes escenes, excepte la del núm. d'inventari 49613, en la qual es narra l'aventura de Clavideño, no pogueren inspirar-se en Coppel ja que mai no foren gravades, ni tan sols pintades per ell.

Aquesta aventura del Quixot sí que fou recollida per Coppel. No obstant això, hem pogut comprovar que la seva versió al paravent no s'assembla gens a la d'aquest pintor. <http://www.qbi2005.com/Default.aspx>

15 Aquestes tapissos adornaren multitud de palaus nobiliaris de l'època. De tots ells, en l'actualitat es conserven pocs jocs complets. Alguns es troben al següents centres: Museu del Louvre. Castell de Compiègne, Palau Quirinale de Roma, Kun Hugeradskam d'Estocolm i Getty Museum. També es copenen a diferents llocs d'Europa.

16 Lucía Megías, J. M. 2010, p. 235.

17 França fou un dels països on el Quixot tingué més èxit, les obres de Cervantes foren traduïdes al francès molt aviat. Lucía Megías, J. M. 2006, p. 125.

18 El banc de dades QBI (1605-1905) és extremadament útil per al coneixement de la iconografia del Quixot a través de la Història. <http://www.qbi2005.com/Default.aspx>.

19 Lucía Megías, J. M. 2006, p. 172. Cal assenyalar que, exceptuant quatre escenes, totes les altres són tretes de la segona part del Quixot.

20 Lucía Megías, J. M. 2006, p. 249.

21 Aquest llenguatge és denominat per Lucía Megías: model iconogràfic francès. Lucía Megías, J. M. 2006, p. 249, 313.

de l'obra, ja que aquests es comencen a utilitzar al segle XX. La setena capa, de color bru, correspon a l'adhesiu del pa d'or fals⁶⁵, que se situa a la capa successiva. Aquest adhesiu és realitzat a base d'oli⁶⁶. Tot això es completa amb dos estrats de vernís de goma laca i oli de lli, respectivament (9 i 10).

2a micromostra (extreta del fons de laca negra del revers del paravent)

Aquí es detecta, en primer lloc, una preparació idèntica a la de la mostra anterior, situada igualment sobre un seient que es compon de fibres de paper. A continuació, observem una capa de pintura de color negrós realitzada a base de carbó vegetal, aglutinada en oli i colofònia. A sobre, un estrat confeccionat amb òxid de ferro vermell constitueix el seient del pa d'or⁶⁷.

Seguidament, verifiquem l'existència d'una capa de pa d'or aliada amb or (92,85%), plata (6,69%) i coure (0,46%). Els últims estrats de la mostra corresponen a dos vernissos a base d'oli de lli, essent el de la número sis de color rogenc.

3a micromostra (presa, com la primera, del revers de fons rogenc del paravent)

Presenta una composició molt similar a la de la primera micromostra. En primer lloc, comprovem l'existència d'una capa de preparació rogenca realitzada a base de silicats, carbonat càlcic i òxid de ferro vermell, sobre una base de paper, seguida d'una altra de vermell més intens, elaborada amb els mateixos materials. A continuació, trobem dues capes de pintura iguals, corresponents a

dues mans d'una mateixa intervenció, realitzades amb vermelló, carbonat càlcic i silicats. Aquestes capes es troben aglutinades amb oli de lli i una baixa proporció d'oli de cedre⁶⁸. A l'estrat número cinc, trobem restes d'un recobriments, la naturalesa del qual és impossible d'identificar.

La presència de blanc de bari⁶⁹ a la capa número sis ens fa suposar que els estrats 6, 7 i 8 són resultat d'una intervenció posterior respecte a l'execució de l'obra. A més d'aquest pigment, podem identificar, a l'estrat número sis, colorant vermell, terres i blanc de plom. La capa núm. 7 correspon a un recobriments a base d'oli de lli i el núm. 8 a un altre realitzat amb goma laca.

Com hem vist, l'estudi científic també ha determinat que l'obra ha estat restaurada a partir del segle

XX, en detectar-se, al seu revers, la presència de dos pigments (blanc de bari i blanc de titani), que no apareixen al mercat fins a aquesta centúria⁷⁰.

A manera de conclusió, em concedo la llicència de remetre'm als elogis de Barcelona que Cervantes posa en boca de l'hidalgo manxec.

De fet, aquesta ciutat, que havia acollit Cervantes durant un període de la seva vida, i al mateix Quixot dins de la ficció literària, dona aixopluc des de l'any 1954 a l'objecte del nostre estudi, un dels més bells exemplars de laca occidental que es conserven a Espanya. Aquí teniu la cita:

"... Barcelona, archivo de la cortesía, albergue de los extranjeros, hospital de los pobres, patria de los valientes, venganza de los ofendidos y correspondencia grata de firmes amistades, y en sitio y en belleza, única..."⁷¹.

22 Un indument de teixit delicat que, frunzit o plegat, era utilitzat per homes i dones de les classes acomodades al voltant del coll, sobretot durant els segles XVI i XVII.

23 Lucía Megías, J. M. 2006.

24 És a dir, segons l'ordre que es reflecteix a les fitxes del Museu.

25 CERVANTES, M. Don Quijote de la Mancha (1605-1615). (Dirigida por Francisco Rico). Instituto Cervantes, 1998. <http://cvc.cervantes.es/obref/quijote/edicion/parte1/tabla/default.htm>

26 Com s'ha dit, aquest gravat sembla haver-se inspirat en un altre, amb el mateix tema, de la sèrie d'estampes soltes de Surugue ja citada, al seu torn copiat del cartró original de Coppel realitzat el 1716. Lucía Megías, J. M. 2010, p. 235. Cal assenyalar que la imatge del gravat anònim es troba invertida respecte a la de Surugue.

27 Aquest gravat presenta una llegenda a la seva part inferior, indicant quina és l'escena representada. La llegenda inclou un petit text extret de l'esmentat capítol del Quixot en francès i castellà.

28 CERVANTES, M. 1998. <http://cvc.cervantes.es/obref/quijote/edicion/parte2/tabla/default.htm>

29 CERVANTES, M. 1998. <http://cvc.cervantes.es/obref/quijote/edicion/parte1/tabla/default.htm>

30 CERVANTES, M. 1998. http://cvc.cervantes.es/obref/quijote/edicion/parte1/parte03/cap17/default_01.htm

31 Cal assenyalar que Coppel mai no dissenyà aquesta escena del Quixot.

32 Aquesta litografia presenta a la part inferior un petit text pres del capítol XVII del Quixot en francès i castellà. <http://www.qbi2005.com/wfrmDatosImagen.aspx>

33 CERVANTES, M. 1998. <http://cvc.cervantes.es/obref/quijote/edicion/parte2/tabla/default.htm>

34 Destaca l'aspecte auster d'aquesta cadira, en comparació dels sofisticats mobles, plenament a la moda del moment, que apareixen en altres fulles del paravent.

35 Aquest gravat podria haver-se pres d'un altre editat per Surugue entre 1723 i 1736, al seu torn copiat del cartró original de Coppel realitzat entre 1716 i 1718. Lucía Megías, J. M. 2010, p. 237. Aquest cartró es conserva al museu del Louvre. La imatge d'aquest gravat anònim està invertida respecte a la de Surugue.

36 Aquesta estampa presenta el següent epígraf escrit en francès a la seva part inferior: Don Quichotte est délivré de sa folie par la Sagesse. <http://www.qbi2005.com/wfrmDatosImagen.aspx>

37 CERVANTES, M. 1998. <http://cvc.cervantes.es/obref/quijote/edicion/parte2/tabla/default.htm>

38 Aquest gravat podria haver-se inspirat en un altre procedent de l'assenyalada edició de Surugue editada a París a partir de 1723, al seu torn copiat del cartró original de Coppel realitzat entre 1717. Lucía Megías, J.

M. 2010, p. 237. La imatge d'aquest gravat està invertida respecte a la de Surugue i presenta el següent rètol escrit en francès a la seva part inferior: La Dame Rodrigue sentretenant de nuit avec Don Quichotte est surprise / par les Demoiselles de la Duchesse. Tom. 4. Ch. 48. <http://www.qbi2005.com/wfrmDatosImagen.aspx>

39 CERVANTES, M. 1998. <http://cvc.cervantes.es/obref/quijote/edicion/parte2/tabla/default.htm>

40 Coppel sí que dibuixà aquesta escena del Quixot. Això no obstant, per causes desconegudes, aquí preferí no prenent's com a model.

41 Aquesta estampa presenta un text a la part inferior, extret del capítol corresponent del Quixot en francès i castellà.

42 CERVANTES, M. 1998. <http://cvc.cervantes.es/obref/quijote/edicion/parte2/tabla/default.htm>

43 Aquest gravat sembla inspirar-se en una de les estampes soltes de Surugue, al seu torn copiat del cartró original de Coppel realitzat el 1727. Lucía Megías, J. M. 2010, p. 237. Cal assenyalar que aquesta estampa està invertida respecte a l'original de Louis Surugue.

44 Aquesta estampa presenta el següent rètol a la seva part inferior: Memorable Jugement de Sancho. tom. 4. Chap. 45. <http://www.qbi2005.com/wfrmDatosImagen.aspx>

45 CERVANTES, M. 1998. <http://cvc.cervantes.es/obref/quijote/edicion/parte2/tabla/default.htm>

46 Coppel mai no dibuixà aquest passatge de l'obra cervantina.

47 La referència a l'aventura de Don Quixot que en aquesta estampa s'escenifica és indicada a la part inferior, mitjançant un text extret del capítol corresponent del Quixot en francès i castellà.

48 <http://cvc.cervantes.es/obref/quijote/edicion/parte2/tabla/default.htm>

49 Vegeu la nota 22.

50 CERVANTES, M. 1998. <http://cvc.cervantes.es/obref/quijote/edicion/parte2/cap62/default.htm#arriba>

51 Aquest gravat podria haver-se basat en un altre amb el mateix tema editat per Surugue, al seu torn copiat del cartró original de Coppel realitzat el 1732. Lucía Megías, J. M. 2010, p. 237. La imatge del primer no es troba invertida respecte a la de Surugue.

52 <http://www.qbi2005.com/wfrmDatosImagen.aspx>
Presenta el següent rètol escrit en francès a la part inferior: Don Quichotte consulte la Tête enchantée chez / Don Antonio Moreno.

53 CERVANTES, M. 1998. <http://cvc.cervantes.es/obref/quijote/edicion/parte1/tabla/default.htm>

54 Aquest gravat podria haver-se basat en un altre pertanyent al joc d'estampes de Surugue, al seu torn inspirat en el cartró original de Coppel realitzat el 1724. Lucía Megías, J. M. 2010, p. 235. La imatge del primer es

troba invertida respecte a la de Surugue.

55 Presenta el següent rètol escrit en francès a la part inferior: Sancho s'éveille et se desespera de ne plus retrouver son cher grison que Gines de Passamont / lui Enleve. Tom: I. Ch. 22. <http://www.qbi2005.com/wfrmDatosImagen.aspx>

56 CERVANTES, M. 1998. <http://cvc.cervantes.es/obref/quijote/edicion/parte2/tabla/default.htm>

57 Coppel mai no dibuixà aquest passatge del Quixot.

58 Un gravat que presenta una llegenda a la part inferior amb els seus títols en francès i castellà, sota cadascun dels quals apareix un petit text extret del capítol corresponent del Quixot en francès i castellà.

59 Al text de Cervantes es diu que van vestits com pastors.

60 Coppel mai no dibuixà aquesta anècdota del Quixot.

61 Aquest gravat explica l'escena del Quixot representada en dos textos situats a la part inferior en francès i castellà.

62 Aquest gravat podria haver-se copiat d'un altre editat per Surugue, al seu torn pres del cartró original de Coppel realitzat entre 1715 i 1716. Lucía Megías, J. M. 2010, p. 234. La imatge es troba invertida respecte a la de Surugue.

63 L'estampa copiada al paravent presenta el següent rètol a la part inferior: Don Quichotte croit recevoir dans l'Hotellerie / l'Ordre de Chevalier. Tom. I. Chap. 3. Al costat d'aquest text n'apareix la traducció al castellà. <http://www.qbi2005.com/wfrmDatosImagen.aspx>

64 Lucía Megías estableix la data de realització d'aquest cartró entre 1732 i 1736. 2010, p. 243. Lucía Megías, J. M. 2006, p. 255.

65 77, 85% de coure i 22, 15 % de zinc.

66 La qual cosa indica que es tracta d'una tècnica de daurat "a l'oli" o "al mixtió".

67 Es tracta d'una substància més fina i menys densa que el bol. No es distingeix l'aglutinant d'aquesta capa, encara que el fet més probable és que es tracti d'oli, o d'oli i colofònia, com en l'anterior.

68 No resulta freqüent trobar aquest oli a les tècniques artístiques europees però sí a Amèrica.

69 Material que sorgeix al segle XX.

70 D'aquest paravent s'emeté, el 1961, un pressupost de restauració de 72.000 pts. als Museos municipales de Arte de Barcelona, per part de Ramon Sarsanedas (Informació facilitada pel Museu de les Arts Decoratives de Barcelona). Això no obstant, desconexem si la restauració duta a terme al paravent es correspon amb aquest pressupost.

71 Don Quijote de la Mancha. Capítol LXXII. (part II) <http://cvc.cervantes.es/obref/quijote/edicion/parte2/tabla/default.htm>